

УДК 378.015.311.011.3-051:159.955:174.023.36
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2023.38.11859>

КУЛЬТУРА МИСЛЕННЯ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА КУЛЬТУРА, РОЗУМОВА КУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Лариса Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, UA-79005
larysa.kovalchuk@lnu.edu.ua*

У контексті дослідження проблеми формування культури професійного мислення майбутніх педагогів виканано понятійно-термінологічний аналіз підходів науковців до трактування сутності ключових понять. Зазначено, що поняття «розум», «інтелект» і «мислення» є родовими поняттями стосовно аналізованих понять («розумова культура», «інтелектуальна культура» і «культура мислення»), які вважаємо видовими.

Висвітлено основні підходи науковців до трактування сутності понять «розум» та «розумова культура», «інтелект» та «інтелектуальна культура», «мислення» та «культура мислення». Відмінність у інтерпретації сутності досліджуваних понять, виявлену на підставі понятійно-термінологічного аналізу спільного і відмінного у підходах науковців до їхнього визначення, пов'язуємо з проблемним полем конкретних досліджень. Неоднозначність, ототожнення та взаємопроникнення розумової культури, інтелектуальної культури і культури мислення пояснюємо складністю, неоднозначністю й багатовимірністю таких феноменів, як розум, інтелект і мислення.

На підставі проведеного дослідження уточнено визначення сутності культури професійного мислення педагога в межах нашого дослідження. Культуру професійного мислення педагога розглянуто як інтегроване утворення, яке характеризує ступінь розвитку різновидів мислення педагога, його мистецтво оперування формами мислення і застосування мисленневих операцій, індивідуальні особливості та стиль його мислення, рівень оволодіння педагогом стратегіями професійної мисленневої діяльності і є показником сформованості його професійно-педагогічної культури, здатності пізнавати й перетворювати явища педагогічної дійсності.

Ключові слова: розум, інтелект, мислення, інтелектуальна культура, розумова культура, культура мислення, культура професійного мислення педагога.

Постановка проблеми. В українських наукових дослідженнях помітно зріс інтерес до сутності культури мислення, її структури, шляхів формування

у здобувачів освіти. Особливий погляд на досліджуваний феномен простежуємо у працях академіка В. Кременя. Зокрема, у колективній монографії «Критичне мислення: освіта, творчість, цінності» вчений зазначає, що розвиток культури мислення становить головну антропологічну й ціннісну проблему [12, с. 4].

Водночас варто зазначити, що в обігу, втім числі науковому, досить поширеними є поняття «культура розуму» і «розумова культура». Не менш розповсюдженим є поняття «інтелектуальна культура». Відтак виникають запитання, чи тотожні ці поняття між собою і чи можна ототожнювати їх з культурою мислення. У контексті дослідження культури професійного мислення майбутніх педагогів вважаємо доцільним розмежувати ці поняття.

Зв'язок роботи з науковими програмами і практичними завданнями визначають розробленням багатьох питань відповідно до науково-дослідної тематики кафедри загальної і педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз публікацій представників різних галузей наукових знань засвідчує, що на сутності, структурі та інших аспектах культури мислення акцентують увагу філософи (М. Гальченко, Н. Іванова, В. Кремень, М. Максюта, А. Сакун, О. Федорчук та ін.), психологи (О. Верьовкіна, Г. Захарчин, О. Корніяка, Ю. Космина, Н. Пов'якель та ін.), педагоги (Л. Бутенко, М. Голубєва, О. Лаврентьєва, О. Марченко, О. Митник, М. Продайко, В. Сухомлинський, О. Халабузар та ін.).

Визначенню сутності інтелектуальної культури присвятили свої дослідження М. Бондар, О. Данилко, І. Захарова, Г. Захарчин, Ю. Космина, О. Митник, Н. Петрова, К. Тамбовська, В. Чайка та ін.

Сутність розумової культури обґрунтовували у своїх наукових працях **Ю. Ібрагім**, Р. Пильник, В. Сухомлинський та ін.

Актуальні питання професійної підготовки майбутніх педагогів стали предметом наукових розвідок О. Акімової, Г. Васяновича, В. Гриньової, І. Зязюна, Т. Іванової, Л. Кондрацької, В. Кравця, **І. Малафійка**, Г. Мешко, Г. Нагорної, О. Пехоти, А. Степанюк, В. Терещука, Є. Хрикова, О. Цокур, П. Щербаня, В. Ягупова та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виконати понятійно-термінологічний аналіз підходів науковців до трактування сутності культури мислення, інтелектуальної культури, розумової культури й уточнити визначення сутності культури професійного мислення педагога в межах нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення сутності культури професійного мислення педагога ми пропонували в деяких статтях у контексті розв'язання завдань дослідження. Зокрема, визначення, наведене

у статті [10, с. 430], вважаємо робочим і в проблемному полі цього дослідження дещо його уточнимо.

У дослідженні ми дотримуємось думки вченого-методолога Є. Хрикова, який слушно зазначає, що реалізувати таке завдання можна за допомогою структурного понятійно-термінологічного аналізу теми дослідження, яка відображає певну наукову проблему. Для цього потрібно виокремити родові та видові поняття [23, с. 74].

Заслуговує на увагу підхід до розмежування понять «розум», «інтелект» і «мислення», запропонований А. Фурманом. Аналізуючи сутність цих понять, дослідник наводить їхні дефініції у такій послідовності:

♦ **розум** – узагальнена характеристика пізнавальних (інтелектуальних) можливостей особистості («загальне» – розум, як загальна характеристика пізнавальних і творчих здібностей, за обсягом є найширшим поняттям);

♦ **інтелект** – відносно стійка, динамічна структура пізнавальних властивостей особистості, яка формується й виявляється у діяльності, обумовлена культурно-історичними умовами і здебільшого забезпечує адекватну взаємодію особистості з довкіллям, спрямовану на перетворення останнього («особливе» – інтелект, як відносно стійка структура пізнавальних здібностей, за обсягом є дещо вужчим поняттям);

♦ **мислення** – процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності («одиничне» – мислення, як процес пізнавальної діяльності, за обсягом є найвужчим поняттям) [22, с. 14–15].

Ураховуючи підходи науковців [22; 23] і результати нашого дослідження [9; 10; 25], зобразимо логічну послідовність понятійно-термінологічного аналізу такою схемою:

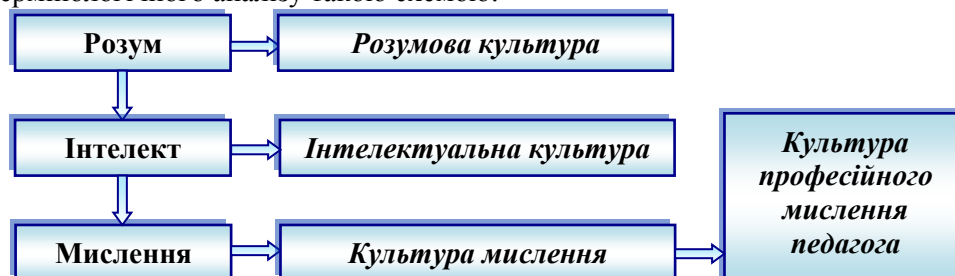

Рис. 1. Логічна послідовність понятійно-термінологічного аналізу

Виконуючи понятійно-термінологічний аналіз, керуємось тим, що поняття «розум», «інтелект» і «мислення» є родовими поняттями стосовно аналізованих понять («розумова культура», «інтелектуальна культура» і «культура мислення»), які ми вважаємо видовими.

У словникових статтях знаходимо тлумачення, за якими **розум** – це:

- здатність людини мислити, пізнавати, осмислювати навколишню дійсність; загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань чого-небудь; кмітливість, вміння давати собі раду [7, с. 416];
- поняття, яке використовують в історії філософії для позначення якісних особливостей мислення на певних ступенях буття або логічного розвитку [21, с. 555];
- вища форма теоретичного пізнання дійсності; узагальнена характеристика пізнавальних можливостей людини; індивідуально-психологічна характеристика мисленнєвих здібностей людини [17, с. 307];
- вища форма інтелектуальної діяльності людини, що полягає в усвідомленому оперуванні поняттями, яке спирається на розкриття їхньої природи і змісту [3, с. 289].

Понятійно-термінологічний аналіз тлумачень, наведених у словникових статтях, свідчить про неоднозначність підходів до визначення сутності розуму. Зауважимо, що поняття «*розумова культура*» у розглянутих наукових довідкових джерелах не простежується. Водночас ознайомлення з працями вчених свідчить, що не тільки розум, а й розумова культура привертала увагу науковців. Закцентуємо увагу на деяких з них.

Наприклад, К. Ушинський, порівнюючи розум і розсудок, зазначає, що «розсудок – процес свідомості, а **розум** – усвідомлення самого цього процесу, або, вірніше, самоусвідомлення розсудку» [20, с. 317]. М. Савчин, аналізуючи здатність людини думати (розмірковувати), розглядає **розум** (*інтелект*) як передумову подолання людиною своїх проблем, її діяльності, створення картини світу, побудови внутрішнього світу, забезпечення особистої свободи та відповідальності, запобігання маніпулюванню з боку оточення [18, с. 227].

За переконанням В. Сухомлинського, кожний учитель повинен бути вмілим удумливим вихователем розуму учнів і виробляти у своїх вихованців культуру розумової праці, яку він уважав важливою складовою розумової культури [19, с. 206, 207].

Пильник Р. трактує **розумову культуру** як соціально зумовлений спосіб, а також рівень розвитку продуктивної розумової діяльності [16, с. 95].

Ібрагім Ю. у дисертаційній роботі досліджує **культуру розумової праці**, під якою розуміє інтегровану якість особистості, яка сформована на основі спеціальних знань, умінь і навичок, а також певних якостей особистості й визначає ефективність розумової праці індивіда у навчальній діяльності, його готовність до свідомої, раціональної організації її виконання, що забезпечує підвищення якості навчальної діяльності та формування майбутнього висококваліфікованого фахівця [6, с. 26, 27].

Проведений понятійно-термінологічний аналіз вищенаведених та інших тлумачень свідчить про неоднозначність підходів науковців як до

визначення сутності розуму, так і до сутності розумової культури, а також культури розумової праці.

Розглянемо сутність інтелекту та інтелектуальної культури, теоретично осмисливши наукові літературні джерела. У словникових статтях знаходимо тлумачення, за якими **інтелект** (лат. *intellectus* – пізнання, розуміння, розсудок) – це:

- розум, здатність мислити; рівень розумового розвитку [7, с. 163];
- термін для означення вищої пізнавальної здатності мислення, яка принципово відрізняється творчим, активним характером від пасивно чуттєвих форм пізнання [21, с. 244, 245];
- система пізнавальних здібностей індивіда, яка виявляється в здатності швидко і легко набувати нові знання і вміння, долати несподівані перешкоди, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, глибоко розуміти те, що відбувається навколо, в умінні адаптуватися до складного та мінливого середовища [17, с. 126];
- розумові здібності людини (здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід); спроможність розв'язувати завдання, ухвалювати рішення, розумно діяти, передбачати [3, с. 146].

Карпенчук С. акцентує увагу на тому, що інтелектуальне (розумове) виховання спрямоване на розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мисленнєвої діяльності, культури мислення, раціональної організації праці. Інтелектуальний розвиток – духовний, розумовий розвиток, який охоплює розвиток здібностей, чуттєвого пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення), і розвиток мислення – опосередкованого й узагальненого пізнання людиною об'єктивної реальності [8, с. 64, 65].

Захарчин Г. і Космина Ю. під **інтелектуальною культурою** розуміють систему відносин, які виникають між учасниками інтелектуальної, інноваційної й інформаційної діяльності на основі *культури мислення*, культури дії, культури спільної праці, спрямованої на примноження знань і розвиток інтелектуального капіталу [5, с. 130]. На думку О. Митника, **інтелектуальна культура особистості** – це характеристика діяльності людини у сфері мислення, у процесі якої виникає взаємодія з навколишнім світом, іншими людьми, а отже, створюється щось нове на об'єктивному чи суб'єктивному рівні [14, с. 33].

Данилко О. розглядає **інтелект** як особливу якість особистості, в основі якої лежить людська діяльність і яка характеризується загальною розумовою здатністю, об'єктивним, творчим відтворенням дійсності [4, с. 28]. **Інтелектуальну культуру** майбутнього вчителя предметів фізико-математичного циклу дослідниця визначає як інтегральну характеристику

особистості, складовими якої є інтелектуальне мислення, ціннісні орієнтації, творчість, інтелектуальна активність, в основі якої є інтелектуальна діяльність і яка формується в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу [4, с. 65].

У визначенні змісту інтелектуальної культури Н. Петрова і В. Чайка керуються розумінням *культури* як особистісного новоутворення, що забезпечує якісне зростання фахівця завдяки цілеспрямованій творчій діяльності, *інтелекту* – як інтегрованого психічного утворення, що є відкритим для розвитку та саморозвитку. Дослідники вважають, що *інтелектуальна культура вчителя природничих дисциплін* – це інтегроване особистісне утворення, що містить комплекс теоретико-методологічних та дидактико-технологічних знань, когнітивних, аналітико-прогностичних та інтенціональних інтелектуальних умінь і навичок, які відображають інтелектуальну компетентність педагога, а також здатність до творчого виконання педагогічної діяльності і взаємодії з навколишнім середовищем на засадах біо(еко)центризму [24, с. 116].

Проведений понятійно-термінологічний аналіз вищенаведених та інших тлумачень дає підстави стверджувати, що у визначенні сутності інтелекту та інтелектуальної культури простежуються неоднозначні підходи дослідників.

Охарактеризуємо сутність мислення і культури мислення, теоретично осмисливши наукові літературні джерела. У словникових статтях *мислення* тлумачать як:

- міркування на підставі зіставлення явищ об'єктивної дійсності, роблячи висновки (від мислити) [7, с. 239];
- інформаційну діяльність, що набула якості опосередкованого, узагальненого пізнання, яке за допомогою абстрагування, міркувань (зіставлень пізнавальних образів, логічного виведення думок) і типізації даних про світ явищ розкриває їхні необхідні зв'язки, закономірності, тенденції розвитку тощо [21, с. 378];
- процес опосередкованого і узагальненого відображення дійсності під час або внаслідок її аналізу і синтезу [17, с. 199];
- вищу форму відображення дійсності в психіці; ідеальну діяльність, результатом якої є об'єктивна істина [3, с. 208].

Аналізуючи сутність мислення, В. Кремень наголошує, що це – складний процес. За визначенням філософа, *мислення* – це певна форма життя особистості, яке реалізується за допомогою міркувань і роздумів, а також створює умови для знайомства цієї людини з іншими. Водночас, з погляду вченого, це може бути й форма соціального життя, що реалізується через творчість особистості [12, с. 4, 5].

Федорчук О. наводить визначення, за яким *мислення* в найбільш загальному розумінні – це оперування образами, символами, судженнями, поняттями, ідеями, переконаннями чи намірами; особлива, творчо-інтелектуальна діяльність людини, пов'язана із символічною обробкою інформаційних повідомлень, формуванням понять, суджень, умовиводів тощо; спосіб типізації інформації про світ, що розкриває необхідні зв'язки, властивості, тенденції розвитку об'єктів дійсності [12, с. 257, 258].

За Г. Костюком, процеси розуміння – це і є процеси *мислення*, спрямованого на розкриття тих чи інших об'єктів у їхніх суттєвих зв'язках з іншими об'єктами. З погляду вченого, немає ніяких основ відокремлювати його від мислення. Як наслідок, розуміння є метою, на досягнення якої спрямована робота нашої думки. Взятє ж як процес, воно є процесом мислення [11, с. 199].

Мислення (за Г. Ващенком) – це «перш за все процес переробки того матеріалу, що дає сприймання». Відносячи мислення до вищих інтелектуальних процесів, учений зазначав, що «навіть в елементарних процесах воно підноситься над даними сприймання і відходить від них» [1, с. 70].

Нагорна Г. акцентує увагу на педагогічному аспекті мислення. На думку дослідниці, він розкривається в тому, що *мислення* визначають як здібність використовувати теоретичні положення педагогіки, психології та методики до конкретних педагогічних ситуацій, уявляють як уміння «бачити» в конкретному явищі його загальну педагогічну сутність [15, с. 26].

Ідеал мислення реалізується *культурою мислення* остільки, оскільки остання реалізується у формі єдності культури та людського буття [13, с. 9]. Відтак, зазначає М. Максютя, *культура мислення* формується на основі всебічного осмислення дійсності, є здібністю синтезувати у змістовно цілісному розгортанні думки наукових знань, культурних цінностей, життєвого досвіду, вона втілює інтелектуальну розвиненість [13, с. 29].

За О. Митником, *культура мислення* – це:

- певна ступінь розвитку здатності мислення (здатність мислення відображати цілісну систему інтелектуальних здібностей: здібності складати судження, продуктивної уяви тощо) (у широкому розумінні);
- «теоретична здатність мислення», мистецтво «оперувати поняттями», чого досягають оволодінням прийомами та способами мислення, які допомагають глибоко і всебічно, а отже, правильно відображати світ, який постійно є у розвитку (у вузькому розумінні) [14, с. 30].

З погляду В. Сухомлинського, справжня *культура мислення* полягає в тому, щоб у процесі вивчення матеріалу знайти такі прийоми, форми роботи, які б дали змогу вчителю бачити, як розвивається думка учнів. Для вченого

«хороший педагог якраз тим і хороший, що він, відчуваючи логіку розвитку уроку, підпорядковує його структуру законамірностям мислення» [19, с. 616].

Голубева М. слушно акцентує на тому, що зміст категорії «*культура мислення*» з часом змінюється, тому що вдосконалюються, ускладнюються та змінюються форми і методи пізнання, а також уявлення про *них*. Під **культурою мислення** дослідниця має на увазі ступінь володіння особою методами та формами розумової діяльності [2, с. 29].

Пильник Р. визначає **культуру мислення** з двох позицій:

- як процесуальний компонент інтегративного особистісного феномена – розумової (або інтелектуальної) культури (керуючись розумінням мислення як процесу) [16, с. 51];
- як певний спосіб і рівень організації мисленнєвої діяльності (беручи до уваги діяльнісний підхід до розуміння культури) [16, с. 62].

Проведений понятійно-термінологічний аналіз вищенаведених та інших тлумачень засвідчує, що у визначенні сутності мислення та культури мислення також простежуються неоднозначні підходи дослідників.

Проведене дослідження підтвердило нашу думку, що аналізовані поняття є різними за своєю сутністю та змістом, і дало змогу уточнити визначення сутності культури професійного мислення педагога, наведене у [10, с. 430]. У нашому розумінні **культура професійного мислення педагога** – це *інтегроване утворення, яке характеризує ступінь розвитку різновидів мислення педагога, його мистецтво оперування формами мислення і застосовування мисленнєвих операцій, індивідуальні особливості та стиль його мислення, рівень оволодіння педагогом стратегіями професійної мисленнєвої діяльності і є показником сформованості його професійно-педагогічної культури, здатності пізнавати й перетворювати явища педагогічної дійсності*.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного понятійно-термінологічного аналізу спільного і відмінного у підходах науковців до трактування сутності досліджуваних понять можемо зробити такі висновки:

- ототожнюють *розум і інтелект* [18], *мислення і інтелект* [21], *розум, інтелект і мислення* [7];
- розглядають *інтелект* як розумові здібності [3];
- співвідносять ієрархічно: розум («загальне») > інтелект («особливе») > мислення («одиничне») [22];
- виокремлюють *розумову культуру* як соціально зумовлений спосіб, рівень розвитку продуктивної розумової діяльності [16];
- розглядають *культуру розумової праці* як інтегровану якість особистості, яка визначає ефективність розумової праці [6], важливу складову розумової культури [19];

- розглядають *інтелектуальну культуру* як систему відносин на основі *культури мислення* [5], характеристику діяльності людини у сфері мислення [14], інтегральну характеристику особистості, складовими якої є інтелектуальне мислення [4];
- розглядають *інтелектуальну культуру* як інтегроване особистісне утворення [24];
- розглядають *культуру мислення* як процесуальний компонент розумової (або інтелектуальної) культури [16];
- розглядають *культуру мислення* як ступінь володіння методами та формами розумової діяльності [2].

Погоджуючись з думкою Н. Петрової і В. Чайки, що спостережувані у поглядах дослідників неоднозначність, ототожнення та взаємопроникнення аналізованих понять («розумова культура», «інтелектуальна культура» і «культура мислення») пов'язані зі складністю й неоднозначністю таких феноменів, як «розум», «інтелект» і «мислення» [24, с. 106, 107], акцентуємо увагу на їхній багатовимірності. Відмінність у інтерпретації сутності досліджуваних понять, виявлену на підставі понятійно-термінологічного аналізу спільного і відмінного у підходах науковців до їхнього визначення, пов'язуємо з проблемним полем конкретних досліджень.

Водночас зауважимо, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспектива подальших досліджень полягатиме в обґрунтуванні авторського розуміння категоріальної сутності культури професійного мислення педагога.

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. І-е вид. Київ: Українська видавнича спілка, 1997. 441 с.

2. Голубєва М. Педагогічна система реалізації поняття «культура мислення». Наукові записки. 1999. Т. 7. Політологія, соціологія. С. 75–79. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10162/Golubeva_Pedahohichna_systema_realizatsiyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.02.2012).

3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

4. Данилко О. Г. Формування інтелектуальної культури майбутніх учителів предметів фізико-математичного циклу засобами інформаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кіровоградський державний університет ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2010. 227 с.

5. *Захарчин Г. М., Космина Ю. М.* Інтелектуальна культура в системі управління знаннями. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 27. С. 129–133. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/27_1_2018/27.pdf (дата звернення: 27.01.2023).
6. *Ібрагім Ю. С.* Формування культури розумової праці студентів вищих навчальних педагогічних закладів у процесі навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 233 с.
7. *Івченко А. О.* Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2008. 540 с.
8. *Карпенчук С. Г.* Теорія і методика виховання: навч. посібник. Київ: Вища шк., 1997. 304 с.
9. *Ковальчук Л.* Моделювання науково-педагогічних досліджень: навч. посібник. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 520 с.
10. *Ковальчук Л.* Система формування культури професійного мислення студентів природничих факультетів університету. Вісник Львівського університету. Сер. педагогічна. 2017. Вип. 32. С. 426–435.
11. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1988. 304 с.
12. Критичне мислення: освіта, творчість, цінності: монографія / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 299 с.
13. *Максюта М. Є.* Єдність культури і мислення: автореф. дис... д-ра філософ. наук: 09.00.05; Дніпропетр. держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1997. 35 с.
14. *Митник О. Я.* Підготовка майбутнього вчителя до формування культури мислення молодшого школяра: теорія і практика: монографія. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 368 с.
15. *Нагорная Г. А.* Формирование у студентов педагогических вузов профессионального мышления: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины. Киев, 1995. 544 с.
16. *Пильник Р. О.* Формування розумової культури старшокласників в процесі навчально-творчої діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Криворізький держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2005. 186 с.
17. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
18. *Савчин М.* Здатності особистості: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 288 с.
19. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори: у 5 т. Т. 4. Київ: Радянська школа, 1977. 640 с.

20. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. І. Пискунова та ін. Київ: Рад. школа, 1983. 486 с.
21. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол.: В. І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. VI+744 с.
22. Фурман А. В. Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання: книга для вчителя. Київ: Освіта, 1993. 224 с.
23. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження: монографія. 2-е вид. Харків, 2018. 294 с. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4827/1/khrikov.pdf> (дата звернення: 27.03.2023).
24. Чайка В., Петрова Н. Інтелектуальна культура вчителя як фактор інновацій у педагогічній діяльності: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2014. 308 с.
25. Kovalchuk L. Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional thinking culture of future teachers. *European Scientific Journal*. 2014. Vol. 10, No. 22. P. 69–88.

References

1. Vaschenko, H. (1997). *Zahal'ni metody navchannia*: Pidruchnyk dlia pedahohiv. I-e vyd. Kyiv: Ukrains'ka vydavnycha spilka, 1997. 441 s.
2. Holubieva, M. (1999). Pedahohichna systema realizatsii poniattia «kul'tura myslennia». *Naukovi zapysky*. T. 7. Politolohiia, sotsiolohiia. 75–79. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10162/Golubeva_Pedahohichna_systema_realizatsiyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennia: 11.02.2012).
3. Honcharenko, S. (1997). *Ukrains'kyj pedahohichnyj slovnyk*. Kyiv: Lybid', 1997. 376 s.
4. Danylko, O. H. (2010). *Formuvannia intelektual'noi kul'tury majbutnikh uchyteliv predmetiv fizyko-matematychnoho tsykladu zasobamy informatsijnykh tekhnolohij*: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Kirovohrads'kyj derzhavnyj universytet im. V. Vynnychenka. Kirovohrad, 227 s.
5. Zakharchyn, H. M., Kosmyna, Yu. M. (2018). Інтелектуальна культура в системі управління знаннями. *Прычорноморські економічні студії*. Вип. 27, 129–133. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/27_1_2018/27.pdf (data zvernennia: 27.01.2023).
6. Ibrahim, Yu. S. (2010). *Formuvannia kul'tury rozumovoi pratsi studentiv vyschykh navchal'nykh pedahohichnykh zakladiv u protsesi navchannia*: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09 / Kharkivs'kyj natsional'nyj pedahohichnyj universytet imeni H. S. Skovorody. Kharkiv, 233 s.

7. Ivchenko, A. O. (2008). *Tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy*. Kharkiv: Folio, 540 s.
8. Karpenchuk, S. H. (1997). *Teoriia i metodyka vykhovannia: navch. posibnyk*. Kyiv: Vyscha shk., 304 s.
9. Koval'chuk, L. (2020). *Modeliuvannia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen'*: navch. posibnyk. L'viv: Vyd. tsestr LNU imeni Ivana Franka, 520 s.
10. Koval'chuk, L. (2017). Systema formuvannia kul'tury profesijnoho myslennia studentiv pryrodnychkykh fakul'tetiv universytetu. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Ser. pedahohichna*. Vyp. 32, 426–435.
11. Kostiuk, H. S. (1988). *Yzbrannye psykholohycheskye trudy*. Moskva: Pedahohyka, 304 s.
12. *Krytychne myslennia: osvita, tvorchist', tsinnosti: monohrafiia / za zah. red. V. H. Kremenii*. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy, 2017. 299 s.
13. Maksiuta, M. Ye. (1997). *Yednist' kul'tury i myslennia: avtoref. dys. ... d-ra filosof. nauk: 09.00.05 / Dnipropetr. derzh. un-t. Dnipropetrovs'k*, 35 s.
14. Mytnyk, O. Ya. (2009). *Pidhotovka majbutn'oho vchytelia do formuvannia kul'tury myslennia molodshoho shkoliara: teoriia i praktyka: monohrafiia*. Ternopil': Mandrivets, 368 s.
15. Nahornaia, H. A. (1995). *Formyrovanye u studentov pedahohycheskykh vuzov professyonal'noho myshlennia: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01 / Ynstytut pedahohyky y psykholohyy professyonal'noho obrazovanyia APN Ukrainy*. Kyev, 544 s.
16. Pyl'nyk, R. O. (2005). *Formuvannia rozumovoi kul'tury starshoklasnykiv v protsesi navchal'no-tvorchoi diial'nosti: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09 / Kryvoriz'kyj derzh. ped. un-t. Kryvyj Rih*, 186 s.
17. *Psykholohichna entsyklopediia / avtor-uporiad. O. M. Stepanov* (2006). Kyiv: Akademvydav, 424 s.
18. Savchyn, M. (2016). *Zdatnosti osobystosti: monohrafiia*. Kyiv: VTs «Akademiiia», 288 s.
19. Sukhomlyn's'kyj, V. O. (1977). *Vybrani tvory: u 5 t. (T. 4)*. Kyiv: Rad. shk., 640 s.
20. Ushyns'kyj, K. D. (1983). *Vybrani pedagogichni tvory: u 2 t. (T. 1.) / za red. O. I. Pyskunova ta in.* Kyiv: Rad. shkola, 486 s.
21. *Filosofs'kyj entsyklopedychnyj slovnyk / red. kol.: V. I. Shynkaruk ta in.* Kyiv: Abrys, 2002. VI+744 s.
22. Furman, A. V. (1993). *Psykhodiahnostyka intelektu v systemi dyferentsiatsii navchannia: knyha dlia vchytelia*. Kyiv: Osvita, 224 s.
23. Khrykov, Ye. M. (2018). *Metodolohiia pedahohichnoho doslidzhennia: monohrafiia*. 2-e vyd. Kharkiv, 294 s. URL:

<http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4827/1/khrikov.pdf> (data zvernennia: 27.03.2023).

24. Chajka, V., Petrova, N. (2014). *Intelektual'na kul'tura vchytelia iak faktor innovatsij u pedahohichnij diial'nosti*: monohrafiia. Ternopil: TNPU, 308 s.

25. Kovalchuk, L. (2014). Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional thinking culture of future teachers. *European Scientific Journal*. Vol. 10, No. 22, 69–88.

Стаття: надійшла до редколегії 25.04.2023

доопрацьована 17.05.2023

прийнята до друку 25.05.2023

**CULTURE OF THINKING, INTELLECTUAL CULTURE,
MENTAL CULTURE IN THE CONTEXT OF RESEARCHING
THE PROBLEM OF FORMING THE CULTURE OF PROFESSIONAL
THINKING OF FUTURE TEACHERS**

Larysa Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA–79005
larysa.kovalchuk@lnu.edu.ua*

In the context of the study of the problem of forming the culture of professional thinking of future teachers, the article analyses the conceptual and terminological approaches of scholars to the interpretation of the essence of key concepts. The study takes into account that the concepts of «mind», «intellect» and «thinking» are generic concepts in relation to the analyzed concepts («mental culture», «intellectual culture», «culture of thinking»), which are considered to be species-specific concepts.

The article highlights the main approaches of scholars to the interpretation of the essence of the concepts of «mind» and «mental culture», «intellect» and «intellectual culture», «thinking» and «culture of thinking». The difference in the interpretation of the essence of the studied concepts, revealed on the basis of the conceptual and terminological analysis of the common and different in the approaches of scholars to their definition, is associated with the problem field of specific studies. We explain the ambiguity, identification and interpenetration of mental culture, intellectual culture and culture of thinking by the complexity, ambiguity and multidimensionality of such phenomena as mind, intelligence, and thinking.

On the basis of the study, the definition of the essence of the culture of professional thinking of a teacher within the framework of our research is clarified. We consider the culture of professional thinking of a teacher as an integrated formation that characterizes the degree of development of the types of thinking of a teacher, his/her art of operating with forms of thinking and applying mental operations, individual characteristics and style of his/her thinking, the level of teacher's mastery of the strategies of professional thinking

activity, and is an indicator of the formation of his/her professional and pedagogical culture, ability to cognize and transform the phenomena of pedagogical reality.

Keywords: mind, intellect, thinking, intellectual culture, mental culture, culture of thinking, culture of professional thinking of a teacher.